

PREFAȚĂ

Monografia realizată de Ana C. Vîrlan, *Matei Călinescu între literatură și critica literară*, oferă o matură perspectivă istorico-literară și exegetică asupra unuia dintre cei mai rafinați autori români din secolul XX. Forța analitică, documentarea exhaustivă, puterea de a crea sinteza, într-un discurs critic de mare calitate, fac din lucrarea doamnei Ana C. Vîrlan o reușită critică sub toate aspectele. Reconstituirea vieții intelectuale a lui Matei Călinescu ni se pare cea mai valoroasă contribuție a autoarei în sfera cunoașterii unei personalități privity deopotrivă în sensul biografic al unei existențe scindate și reconstruite în continentul îndepărtat al exilului, precum și în climatul și amicitia intelectuală din spațiul românesc (Tudor Vianu, Ion Vianu), a unei conștiințe literare moderne, a unui spirit teoretic și hermeneutic, creator de concepte și teorii în America profesoratului universitar, precum și a vocii estetice care a impus, de asemenea, creații memorabile, de la cele patru volume de poezie: *Semn* (1968), *Versuri* (1970), *Umbre de apă* (1972) și *Tu: elegii și invenții* (2004), la capodopera în proză a scriitorului, romanul-eseu *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter* (1969).

Lucrarea doamnei Ana C. Vîrlan are meritul de a organiza materia, cu forța răbdătoare a unui biograf – extraordinar de atent (cum altfel?) la toate mijloacele prin care subiectul său, un personaj reconstituibil prin scrierile sale „dialogale”, în amintiri, prin *biais*-ul ficțiunii, al autoficțiunii, sau al autobiografiei, parcurge istoria unei vieți împărțite între România de tinerețe, America exilului și revenirea în Țară. Cu inteligență și știința izolării momentelor capitale, cu intuiția faliilor existențiale ale vieții scriitorului, urmărit până la lectura de pe patul de moarte, autoarea își construiește teza pe acești versanți care privesc delimitarea operei în funcție de călătoria reversibilă, dar centrală și fundamentală, exilul. Devin, astfel, pertinente în istoria individuală a formării, a carierei literare și critice, de teoretician și profesor de literatură „mondială”, etapele numite, după sensurile

înaintării și adăstării, pre-exil, exil, post-exil. Autoarea urmărește cu mare empatie și exprimă în nuanțe psihologice, împrumutate de bună seamă inteligenței disociative a personajelor, dislocarea și ancorarea într-o altă viață, sensibil „rescrisă”, ale lui Matei Călinescu: „În sufletul exilatului, România poate rămâne precum o rană care nu vrea să se mai închidă, însă datoria de a merge mai departe, cum au făcut-o și alți exilați, rămâne condiția minimă și obligatorie a rezistenței cu orice preț”. Articole, conferințe, călătorii – unele neașteptate, neplănuite – chiar întâlnirea unor oameni iluștri, reprezentanți ai culturii române din exil, chestiuni domestice, mutări, căutări de locuințe, boli... toate își găsesc tematic ilustrarea în corespondența dintre Matei Călinescu și Ion Vianu, unul aflat în Statele Unite ale Americii, ca profesor asociat, iar altul, în Franța și Elveția, ca psihiatru și psihoterapeut, fiecare căutându-și *Calea* și construindu-și, reconstruindu-și, după România, propriul destin.

Tripartiția monografiei reflectă, prin parcurgerea minuțioasă a întregii opere, situarea lui Matei Călinescu în parcursul biografic, anii formării personale și profesionale, în primul capitol, respectiv ilustrarea lui în *republica literelor*, cronologic, pe axa exilului, înainte și după plecarea peste ocean, în capitolele al II-lea și al III-lea („parcursul critic și literar – etapa pre-exilului”; „coordonatele exilului și post-exilului”). Începuturile publicistice; Debutul editorial: *Titanul și geniul în poezia lui Eminescu*; Coordonatele criticii; Între studiile de estetică și poezie; Către o poetică postmodernistă – *Conceptul modern de poezie*, Universul poetic – Volumele de versuri: *Semn, Versuri, Umbre de apă, Tu: elegii și invenții* reprezintă temele celui de-al doilea capitol, în care se trasează, cu admirabilă putere de cuprindere și exactă situare în temeiul generic și interpretativ, două dintre cele mai remarcabile expresii ale reflecției și creației, în universul conceptual al genului și în sfera discursului propriu poeziei. Așa cum subliniază în numeroase rânduri autoarea, Matei Călinescu este în toate privințele legat de modernitate. În același sens, literatura sa este o valoroasă probă de comprehensiune și gândire artistică în formele modernității: „Deși a rămas cunoscut în cultura română îndeosebi ca redutabil specialist în literatură comparată și remarcabil critic literar, Matei Călinescu s-a

impus și ca autor de literatură valoroasă, prin romanul-parabolă, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter* (1969) și prin cele patru volume de poezie: *Semn* (1968), *Versuri* (1970), *Umbre de apă* (1972) și *Tu: elegii și invenții* (2004)". Dacă Zacharias Lichter, un *alter ego* al scriitorului, a rămas între reperele cunoscute ale operei sale, nu același lucru se poate spune despre poezia lui Matei Călinescu din cele patru volume, ultimele cu aspect de antologie, adică „relecturi” editoriale. Admirabilă ni se pare lectura autoarei în spațiul poeziei mateicălinesciene, cum o numește, după cum admirabile sunt siguranța, pertinența comparatistă, spre a găsi genul proxim, tematico-stilistic, în expresionismul lui Lucian Blaga, de exemplu. „Care dimensiune a timpului existențial pare să îi convină spiritului poetic tutelar, zeului interior al poeziei lui Matei Călinescu: timpul relativ, irepetabil și... ireparabil, ilustrat în poemele *Miracolul vieții* („numai această zădărniciie ne dă dorința de a explora,/ de a construi, de a distruge, de a ne ruga, de a înțelege/, de a uita, sau de a ne aminti că timpul trece,/ de a asculta și reasculta Variatio 26 din/ *Variațiunile Goldberg* de Johann Sebastian Bach./), *Răspuns: timpul (elegie)* („timpul amărăciunii lui ieri, în care te poți adesea pierde), *Pe unde merg* („timpul cu toamne lungi și limpezi”) sau *timpul etern* „al centrului de sfială și de tăcere al lumii” din *Epifanie*, în care „Duminica s-a revărsat” (*Absența*) și în care „așteptăm ziua de Luni, cum visează orbii lumina/ [...] așteptăm să treacă blestemul acestei odihne, infernul acestei odihne...” (*Duminica*)?” Nu vom da răspunsul, ci vom lăsa în loc această întrebare. Arborescența ei nu supără, ci dimpotrivă, arată o finețe a gustului și a decupajului citațional fără cusur.

Ana C. Vîrlan a făcut dreptate poeziei, dar și celor mai importante direcții ale operei teoreticianului și specialistului universitar, conștiinței nefericite a diaristului unor „altfel” de jurnale. „Matei Călinescu rămâne un important teoretician, nu doar pentru cultura română din diaspora, ci pentru cultura română a ultimilor cincizeci de ani, în ansamblul ei, și un nume care se regăsește în toate bibliografiile din universitățile lumii, din care nu lipsesc și nu vor lipsi niciodată lucrări importante precum *Cinci fețe ale modernității*, *A citi, a reciti*, *Un altfel de jurnal* și chiar *Portretul lui M*, o carte extraordinară, tulburătoare

și dureroasă.” Surprinderea transformărilor identitare și a evoluției temelor critice, estetice și teoretice în America este urmărită cu aceeași acribie cu care este consemnată de autorul însuși, în jurnale și în corespondența cu prietenul Ion Vianu. De aceea, am spune că autoarei i se potrivește perfect proiecția lui Matei Călinescu însuși: Singurele capabile să facă, și din scriitorul bun și din cititorul bun, reprezentanți de drept ai republicii literelor sunt actul atenției inspirate și al lecturii scormonitoare. Este o lecție prin care profesoara Ana C. Virlan, în mod organic și fără ostentație, dă curs experienței sale îndelungate. Tot astfel citesc și finalul călinescian, de încredere și patos îngăduit: „Cred că secolul acesta va deschide un drum nou pentru receptarea, la un nivel de public mult mai larg, a unor autori reveniți în cultura română din exil, fizic ori prin cărțile lor, printre care se regăsec, de bună seamă, nume mari ca ale lui Matei Călinescu, Toma Pavel, Norman Manea, Virgil Nemoianu și ale multor altora. Așadar, tot ceea ce ne rămâne este... să privim, cu încredere, spre viitorul culturii române”.

Prof. univ. dr. Lăcrămioara Petrescu

INTRODUCERE

Între complexitatea personalității și dualitatea identității

Această lucrare se dorește a fi un demers de sistematizare a operei lui Matei Călinescu, scriitor receptat ca un critic literar și profesor universitar de marcă, cu o activitate întinsă pe cinci decenii și cu o personalitate în care s-au conturat, pe de o parte erudiția adâncă, dar discretă, iar pe de altă parte, finețea caracterului și căldura umană autentică. În același timp, prezenta lucrare de cercetare își propune (re)valorificarea operei literare și critice și, mai ales, marcarea importanței creației acestui autor – eseist, critic literar, comparatist, poet, prozator și publicist – în contextul istoric și cultural postbelic, postdecembrist și actual. Mai exact, acest studiu se înscrie pe linia receptării unui autor care, așa cum reiese din mărturiile celor care l-au cunoscut, a fost în același timp discret și retras, dar și atent la transformările epocii sale, urmându-și consecvent etapele evoluției spirituale și intelectuale, departe de influența formulelor sociale și politice radicale și de prim-planul cultural și care a încercat nu doar să se sincronizeze cu valorile sociale și culturale românești autentice, ci să subscrie și la formula estetică europeană, oferind în timp o nouă direcție în abordarea conceptelor de clasicism, romantism, modernism, kitsch, avangardă și postmodernism.

Deși nu a avut niciodată ambiția de a fi privit ca un formator de opinie, ca atâția alții din țara pe care a părăsit-o pentru a pleca în Statele Unite ale Americii, cu o bursă Fulbright, în 1973, Matei Călinescu a revenit în cultura română după Revoluția din 1989, în anii '90, și a influențat decisiv cultura noastră actuală prin publicarea unor volume inedite. Experiența exilului nu i-a marcat profund doar viața, ci i-a conferit scriitorului dubla perspectivă a unei complexe *personalități* și *identități*, între care acesta a pendulat timp de câteva decenii. La începutul anilor '90, scriitorul îi declara lui Ion Vianu, prietenul său de-o viață:

„Exilul rămâne experiența mea fundamentală: lui îi datorez revelația că Itaca e pentru mine o limbă – o mică insulă obscură în geografia lingvistică a lumii... [...] Fără libertatea și rigoarea pe care le aflu în limba regăsită, în Itaca mea secretă, acest joc ar fi imposibil.”¹ Cred că, în această afirmație a lui Matei Călinescu, se regăsește crezul său existențial, moral și profesional. Din declarația de suflet se desprinde, de fapt, dorința scriitorului de a reveni acasă, de a-și regăsi glăsuirea în limba maternă, singurul cod lingvistic în care scrisul lui trăia cu adevărat, iar el se împlinea spiritual, deși poate că mai avea destule lucruri de spus și în cariera universitară americană.

Motivele care au stat la baza alegerii acestei teme sunt pe cât de numeroase, pe atât de justificate. În primul rând, până în prezent nu s-a publicat nici un studiu mai amplu² dedicat întregii vieți și opere a lui Matei Călinescu, deși activitatea acestuia (literară, universitară și publicistică) este, fără îndoială, unică în cultura română. Desigur, acest lucru se datorează și dorinței testamentare a scriitorului de a nu i se publica opera integrală decât după trecerea a șapte ani de la „ieșirea sa din timp” și, inevitabil, dorinței exegeților de a aștepta, și pentru analiza operei ca tot unitar, toți acești șapte ani, simbolici și mistici, în esența lor. În al doilea rând, impresionează profund, și sub raportul personalității și sub acela al scriiturii călinesciene, modul în care exilul, dezrădăcinarea și dubla identitate nu apar ilustrate ca teme în opera academică a scriitorului, dar se regăsesc din plin în scrierile cu caracter autobiografic, memorialistic, din ultima etapă a creației – *Amintiri în dialog: memorii, Un fel de jurnal (1973–1981), Spre România (2000–2002), Portretul lui M., Un altfel de jurnal: ieșirea din timp* – și în volumul postum, *Scrisori din exil. Corespondență inedită*. În al treilea rând, este interesant și chiar ne surprinde modul în care gânditorul obiectiv, Matei Călinescu, compară în permanență cele două lumi (comunismul și capitalismul), fără a aplica tendențios ori părtinitor criteriile de analiză, sub aspect

¹ Matei Călinescu, *Amintiri în dialog: memorii*, Editura Humanitas, București, 2016, pag. 432, în *Epilog. Itaca*.

² Studiul monografic *Matei Călinescu* de Ștefan Borbély (Ed. Aula, Colecția Canon, 2002), cuprinde perioada biografică și literară 1934 (1957) – 2002.

social și mai ales politic. Și, nu în ultimul rând, este interesant de observat și de analizat modul în care s-au regăsit în opera scriitorului teme și domenii atât de diverse ale artei scrisului – critica literară, eseistica, poezia, proza, studiile de literatură comparată, scrierile memorialistice și publicistica – toate organizându-se pe principii de observare și de cercetare dintre cele mai solide și făcând din acest autor unul dintre reprezentanții marcanți ai culturii contemporane, deși încă puțin explorat, atât în studiile de specialitate cât și în manualele școlare liceale. Așadar, opera lui Matei Călinescu este pe cât de captivantă, pe atât de ofertantă din punct de vedere estetic, istoric, sociologic, dar și ca expresie a unei formări psihologice și personalități unice și extrem de valoroase din cultura română.

În acest sens, lucrarea de față poate fi concepută pe câteva coordonate esențiale – omul, criticul literar, teoreticianul, romancierul, poetul și publicistul – demersul analitic organizându-se pe vârstele cronologice și pe etapele biografice și estetice ale lui Matei Călinescu.

Un fapt demn de luat în considerare și de punctat în cadrul lucrării este acela că Matei Călinescu e succesorul a două importante modele critice din cultura română – primul, Tudor Vianu, căruia Matei Călinescu i-a fost discipol fidel și asistent la Universitatea din București și al doilea, nu mai puțin important, acela al lui G. Călinescu. De remarcat, în cadrul personalității lui Matei Călinescu, rămâne structura clasică a criticului, completată de acribia, perseverența și interesul esteticianului pentru studiul temeinic al fenomenelor literare și culturale și de preferința, pasiunea chiar, pentru *lumea ideii*, pe cât de complexă, pe atât de bine documentată și de clar justificată în toate scrierile sale.

CUPRINS

Prefață (Lăcrămioara Petrescu)	5
Introducere – Între complexitatea personalității și dualitatea identității ...	9
CAPITOLUL I. Parcursul biografic – Anii formării personale și profesionale	13
1. Epoca. Mediul și educația	13
2. Experiențele bucureștene	23
3. Studiile și afirmarea.....	44
CAPITOLUL AL II-LEA. Parcursul critic și literar – etapa pre-exilului ...	70
1. Începuturile publicistice	70
2. Debutul editorial: <i>Titanul și geniul în poezia lui Eminescu</i> ...	100
3. Coordonatele criticii.....	121
4. Între studiile de estetică și poezie.....	199
4.1. Către o poetică postmodernistă – <i>Conceptul modern de poezie</i>	202
4.2. Universul poetic – Volumele de versuri: <i>Semn, Versuri, Umbre de apă, Tu: elegii și invenții</i>	212
5. Planul ludic – al profunzimilor elementare: romanul-parabolă <i>Viața și opiniile lui Zacharias Lichter (1969)</i>	238
5.1. Aspecte ale mesajelor romanului.....	247
5.2. Eposul existențialist–profetic: Zacharias Lichter și Almustafa, Profetul lui Kahlil Gibran	256
CAPITOLUL AL III-LEA. Coordonatele exilului și post-exilului.....	269
1. Breviarul publicistic și editorial al exilului.....	269
2. Fețele modernității	276
3. Lectura și re-lectura.....	310

4. Reflecții și gânduri asupra epocii postcomuniste.....	333
5. Sinusoidele confesiunii și ale discursului publicistic.....	355
6. Maestrul și discipolul: Eliade – Culianu	371
7. Recitiri: <i>Mateiu I. Caragiale</i>	384
8. Aspecte identitare și existențiale: <i>Eugène Ionesco</i>	390
CONCLUZII.....	399
BIBLIOGRAFIE.....	405
Note critice (I) (Pompiliu Crăciunescu).....	423
Note critice (II) (Roxana Patraș).....	427